

Božidar Denda*

Univerzitet Crne Gore – Fakultet političkih nauka, Podgorica

Političke i socijalne implikacije kosovske krize u svijetlu postmodernog društva rizika**

Apstrakt

Ovaj rad*** pokušava da približi pojedine aspekte nastanka i razvoja političkih i socijalnih implikacija kosovske krize kroz prizmu postmodernog društva rizika. Rad se takođe bavi interakcijom i isprepletanošću uticaja globalnih geopolitičkih procesa i lokalnih političkih i socijalnih činilaca koji kosovsku krizu čine veoma kompleksnom u političkoj, bezbjedonosnoj, ekonomskoj i socijalnoj ravni. „Zajednica” na Kosovu je ilustrativan primjer društava, koja se javljaju kao direktna i prva vidljiva posledica procesa globalizacije i modernizacije i ona predstavlja predmet analize. Za teorijsku osnovu uzet je koncept rizičnog društva Ulriha Beka (*Ulrich Beck*), biće primijenjena metoda analize sadržaja, komparativna i hermeneutička. Rezultati rada ukazuju na nedvosmisleno postojanje političkih i socijalnih implikacija kosovske krize, na bazi čega je potvrđena hipoteza da se društvo na Kosovu može posmatrati kao postmoderno društvo rizika, upravo onako kako ga je definisao Ulrich Bek.

Cljučne riječi:

kosovska kriza, rizično društvo, globalizacija, političke i socijalne implikacije

* denda@t-com.me

** Rad je dio šireg istraživanja u sklopu priprema za izradu doktorske disertacije.

*** U skladu sa dogovorom o regionalnom predstavljanju i saradnji naziv *Kosovo* je bez prejudiciranja statusa i u skladu je sa Rezolucijom SB UN 1244 i savjetodavnim mišljenjem Međunarodnog suda pravde o Deklaraciji o nezavisnosti Kosova. Sva-ko drugačije navođenje u tekstu je isključivo stav autora.

TEORIJA POSTMODERNOG DRUŠTVA RIZIKA I KOSOVSKA KRIZA

Kosovska kriza ima niz implikacija u svijetlu postmodernog društva rizika. Postmoderni koncept društva rizika, povezan s teoretičarima kao što je Ulrich Bek (Ulrich Beck), naglašava da savremeni svijet karakterišu složeni i globalni rizici koji prevazilaze tradicionalne sigurnosne prijetnje. Kako bi objasnio na koji način moderno društvo odgovara stvaranju sve većeg rizika po društvo, njemački sociolog, Ulrich Bek, u polje sociologije uvodi nov termin „rizično društvo“. Potrebno je shvatiti da su u pitanju rizici koji ne prave razliku na osnovu nacionalnosti, bogatstva ili društvenog porijekla, već kao takvi predstavljaju prijetnju svima. Oni su ujedno lokalni i globalni, tj. *globalni*.

Rizična društva nisu prije svega klasna društva, a sklopovi opasnosti nisu izrazito klasni. Bek smatra da je proces modernizacije doveo do prelaza klasnog društva u rizično društvo. I dok je u klasnom društvu ideal jednakost, u rizičnom društvu je to sigurnost. U rizičnom društvu nastaje „solidarnost iz straha“ koja postaje politička snaga. Globalizacija rizika stvara klasno nespecifične situacije.

Globalizacija u velikoj mjeri mijenja karakter i prirodu sukoba i ratova. Sukobi sve više dobijaju karakter lokalnih i građanskih ratova u kojima posreduju i intervenišu međunarodne trupe pod kontrolom, ili bez kontrole, Ujedinjenih nacija (UN). Meri Kaldor (Mary Kaldor) objašnjava da dominantni, subnacionalni, građanski ratovi nastaju unutar *slabih država* – odnosno procesa erozije autonomije države i teritorijalnog rascijepa država iniciranih i odozgo i odozdo¹. Takvih građanskih ratova je nažalost, bilo i previše. Prije svega su nastajali na udaljenosti od svjetskog centra, kao što su primjeri građanskih ratova u Africi.

Postmoderna perspektiva naglašava globalizaciju kao ključni faktor u stvaranju rizika. Ovdje se ne misli samo na ekonomske aspekte, već i na političke, društvene i ekološke rizike koji se mogu proširiti izvan granica jedne države.

Kao vjerovatnoća događanja koja dovodi do opasnosti po ljude, materijalna dobra i okolinu, prema Bekovom shvatanju, rizici mogu biti:

1. prirodni – prouzrokovani prirodnim uzrocima koji dovode do prirodnih katastrofa i elementarnih nepogoda;
2. društveni – prouzrokovani socijalnim nemirima i društvenim sukobima, ratovima, demonstracijama i revolucijama;
3. tehnički – prouzrokovani tehnološkim havarijama i industrijskim katastrofama.

¹ Meri Kaldor, *Novi i stari ratovi, organizovano nasilje u globalizovanoj eri*, Beogradski krug, Beograd, 2001, str. 146.

U fokusu našeg rada biće druga od tri pomenute vrste rizika. Kosovska kriza zasigurno jeste nastala kao posledica djelovanja ljudskog faktora: socijalnim nemirima i društvenim sukobima, ratovima i demonstracijama.

Bek, govoreći o posledicama djelovanja rizika prve vrste, tj. prirodnih rizika kaže da su prouzrokovani prirodnim uzrocima koji dovode do prirodnih katastrofa i elementarnih nepogoda i u vezi s tim ističe: „Naše društvo živi posle kraja prirode. Pod „krajem prirode“, očigledno, ne podrazumevam to da su fizički svet ili fizički procesi prestali da postoje. Tim izrazom ukazujem na činjenicu da su vrlo malobrojni aspekti našeg prirodnog materijalnog okruženja koji na neki način nisu pogođeni ljudskom intervencijom. Veliki deo onoga što je nekada bilo prirodno više to nije u potpunosti, iako ne možemo uvek biti sigurni gde se jedno završava, a drugo počinje”².

Govoreći o riziku kao osnovnom faktoru savremenog društva, Bek kaže da je centar svijesti o njemu smješten u budućnost, a ne u sadašnjost. Bek to objašnjava na način da se klasa pogođenih ne konfrontira sa klasom ne-pogođenih već da se u najgorem slučaju konfrontira sa klasom još ne-pogođenih. Iako Bek govori o prirodnim rizicima koji se primarno odnose na prirodne katastrofe, identična analogija po našem uvjerenju, može biti primijenjena i na polje društvenih procesa. Ako uzmemo kao primjer kontraverzno priznanje jednostrano proklamovane kosovske nezavisnosti, koje su SAD i njene saveznice među kojima i zapadnoevropske zemlje, učinile u izuzetno kratkom roku, onda se jasno nameće pitanje, ne da li će, već kada će se po istom tom principu i u kojim sve sličnim secesionim krizama u svijetu dogoditi priznanja novoproglašanih državnih entiteta od strane upravo odcijepljenih djelova teritorija suverenih i međunarodno priznatih država. Primjeri gruzijskih regiona Južne Osetije i Abhazije, potom Krima, Dombasa su već pokazali da ima zemalja koje će, kao što je to učinila Ruska Federacija, u svoju odbranu ispostaviti stav da su anektirale ili priznale izmjenu državno-pravnog statusa određenih regija po istom principu po kojem je kolektivni Zapad omogućio anektiranje a potom i priznanje Kosovske nezavisnosti. Sa druge strane jasno su uočljivi primjeri osporenog prava na secesiju, kao što su slučajevi Kvebeka u Kanadi ili Katalonije u Španiji pa i neki drugi, za čije priznanje kolektivni Zapad, uslijed sopstvenih geopolitičkih interesa, nije spreman i raspoložen da ih podrži.

Bek dalje navodi da se kružni tok efekta društvene ugroženosti može generalizovati tako da počinilac i žrtva postaju jednaki. Navodi da je ovo najjačnije u najgorem mogućem slučaju, odnosno u nuklearnom ratu. To objašnjava jednostavno: „Efekat bumeranga postoji samo ako se pojavi, a kada se pojavi on više ne postoji, pošto više ništa ne postoji”³.

² Ulrih Bek, *Rizično društvo*, Filip Višnjić, Beograd, 2001, str. 397.

³ Isto, str. 57.

Osnovna hipoteza ovog rada, sljedstveno Bekovim zapažanjima i imajući u vidu posljedice ishitrenog i neuobičajeno brzog priznanja jednostrano proglašene kosovske nezavisnosti od strane kolektivnog Zapada, o čemu će biti riječi u nastavku rada, može da glasi: Mi danas živimo poslije kraja ljudskog društva. Pod krajem ljudskog društva naravno, ne podrazumijevamo da su zemlje i narodi prestali da postoje pa ni kraj egzistencije određene forme odnosa među državama i narodima tj. međunarodnih odnosa. Pod krajem ljudskog društva podrazumijevamo kraj funkcionisanja međunarodnog političkog i pravnog sistema kakvog smo znali kroz viševjekovnu istoriju civilizovanog svijeta. Čin priznanja jednostrano proglašene nezavisnosti u Prištini, bio ispravan ili ne, moralan ili ne, opravdan ili ne, označio je i formalni kraj čitave ere uređenih odnosa među narodima. Sve što se od tada događa nije više ni nepredvidivo ni nezakonito. Nije, jer više nema u odnosu na šta da bude nepredvidivo i nezakonito. Takve kategorije naprosto od februara 2008. više ne postoje jer ne postoji sistem međunarodnog prava, makar ne u suštinskom smislu, kakav smo stoljećima do tada poznavali, kao što ne postoji ni Povelja Ujedinjenih nacija, barem ne u smislu realnog i djelotvornog pravnog dokumenta i efikasnog mehanizma koji štiti neprikosnovenost teritorijalnog integriteta i državnog suvereniteta suverenih zemalja sa međunarodno utvrđenim granicama, kao osnove na kojoj počivaju Povelja UN-a i međunarodni pravni poredak u cjelini.

Druga hipoteza koja proističe iz prve ukazuje da je moguće detektovati veliki broj političkih i socijalnih implikacija na osnovu kojih društvo na Kosovu možemo posmatrati u svjetlu teorije postmodernog društva rizika, upravo onako kako ga je definisao Ulrich Bek.

KOSOVSKA KRIZA I GLOBALNE GEOPOLITIČKE PROMJENE

Povezanost kosovske krize sa geopolitičkim promjenama ogleda se u dinamici međunarodnih odnosa, regionalnim uticajima i transformacijama geopolitičke karte Balkana. Kosovska kriza je dovela u pitanje državne granice i princip suvereniteta na Balkanu. Priznanje nezavisnosti Kosova suprotstavljeno je tradicionalnom principu teritorijalnog integriteta država, aistovremeno je pokrenulo raspravu o pravu naroda na samoopredjeljenje i otvorilo pitanje drugih separatističkih pokreta u svijetu. Raspad Jugoslavije devedesetih godina prošlog vijeka nije bio bez uticaja na šire političke procese i geopolitički pejzaž na Balkanu koji se dramatično promijenio. Kosovska kriza je bila dio tog kompleksnog procesa, a njena eskalacija tokom devedesetih godina-prošlog vijeka i početkom ovog, XXI, dio je upravo tog šireg konteksta raspada jugoslovenske federacije. Pitanja teritorijalnog integriteta i međuetničkih odnosa ostavljaju dubok trag u regionalnim odnosima, utičući na političke i ekonomske dinamike drugih zemalja u regionu. Odluke vezane uz Kosovo

imaju potencijalni uticaj na odnose između susjednih država i mogu da podstaknu etničke tenzije u regiji ali i pitanje prava drugih regiona da otvore temu sopstvenih secesionih procesa.

Dominantan narativ na Zapadu kada je riječ o kosovskoj krizi upućuje na nekritički i iracionalan odnos ne samo srpskepolitičke elite već i čitavog naroda prema kosovskom pitanju i prema svojim nacionalnim mitovima. U knjizi Noela Malkolma o istoriji Kosova pored ostalog stoji: "When ordinary Serbs learn to think more rationally and humanely about Kosovo, and more critically about some of their national myths, all the people of Kosovo and Serbia will benefit – not least the Serbs themselves"⁴.

Od posebnog značaja je naravno i pitanje kakva je bila uloga međunarodne zajednice u odnosu na kosovsku krizu. Evropska unija i Sjedinjene Američke Države učestvovala su u njenom rešavanju, svaka na svoj način. Pokazalo se i na kosovskom primjeru da geopolitičke sile imaju ili mogu imati značajan uticaj na lokalne konflikte, a rešenje krize nije bilo samo pitanje lokalnih odnosa već i njihovih pa i širih međunarodnih interesa. To je doprinijelo podjelama unutar UN-a i otežalo uspostavljanje održivog rešenja ovoga kompleksnog konflikta.

Tezu iznesenu u knjizi Frensis Fukujame, *Kraj istorije i posljednji čovjek*, prema kojoj će novo doba isključiti sukobe i uspostaviti svijet u kojem dominira zapadni model društva, kritikovao je njegov bivši profesor Semjuel Hantington. Hantington je naime tvrdio da sukobi neće izostati ali će ratove u budućnosti pokretati razlike u religijama i kulturama i da će islamski ekstremizam biti jedan od vodećih izazova za očuvanje mira u svijetu⁵.

Postavlja se međutim, pitanje da li su Sjedinjene države, suprotno takvoj tezi američkog politologa, zapravo htjele da na kosovskom primjeru pokažu kako, kao većinski muslimanskodruštvo i to upravo na području Balkana, Kosovo može biti demokratska država i kako SAD mogu sa njom da uspostave bliske i prijateljske odnose. S druge strane, Fukujama je kasnije pokušao da pojasni kako je smatrao da nova epoha o kojoj je govorio isključuje ideološki zasnovane sukobe a ne sukobe uopšte. Na svom portalu „American purpose” on je napisao „Putin na Balkanu ima veću podršku nego drugde u Evropi, najviše zahvaljujući Srbiji i tome što u Srbiji radi Sputnjik”, a u intervjuu za balkansku Al Džaziru objasnio da rat koji se vodi u Ukrajini „nikada nije bio samo o Ukrajini, već o evropskom poretku nakon 1991”, odnosno da ovaj sukob

⁴ Noel Malcolm, *Kosovo – a short history*, New York University Press, New York, 1998, p. 356.

⁵ Semjuel Hantington, *Sukob civilizacija*, CID, Podgorica, 2000.

nije prekretnica koja najavljuje novi svetski poredak već je reč o očuvanju poretka uspostavljenog nakon kraja Hladnog rata kome sada preti Rusija”⁶.

„S druge strane, Kosovo, Irak i Libija izvesno su direktno uticali na sukob oko Ukrajine. Invazija Iraka je udžbenički primer zločina za kakve su u Nirnbergu nacisti osuđivani na smrt vešanjem. Čista, ničim izazvana agresija. I šamar Rusiji”⁷.

NATO pakt predvođen SAD-om i njenim saveznicama pokrenuo je krajem marta 1999. kampanju bombardovanja SRJ sa ciljem sprečavanja dalje humanitarne katastrofe na Kosovu. Međutim, postavlja se pitanje da li je taj izgovor bio stvarni i koliko je bio opravdan s obzirom na to da je ta akcija izvedena bez odobrenja SB UN. O tome piše Noam Čomski u svojoj knjizi *Jugoslavija – mir, rat i raspad*, gdje ističe da je zapravo taj izgovor SAD-a proizrokovao još veću humanitarnu katastrofu, što su i sami čelnici NATO-a priznali⁸.

Kosovska kriza dakle prikazuje rivalstvo između Zapada, koji je uglavnom podržavao nezavisnost Kosova, sa jedne strane, te Rusije i Kine, koje su bile protiv, na drugoj strani. Taj sukob interesa odražava se na šire geopolitičke sukobe i pitanja povezana sa sferama uticaja i međunarodnim savezima. Geopolitički interesi velikih sila igrali su ključnu ulogu u kosovskoj krizi. Pitanje statusa Kosova nije stoga samo lokalnog interesa već ima globalni odjek zbog političkih i geostrateških implikacija. To pitanje zapravo predstavlja primjer složenih geopolitičkih promjena koje proizlaze iz teritorijalnih sporova, prava na očuvanje teritorijalnog integriteta sa jedne, potom prava na samoopredjeljenje naroda sa druge strane, ali i uticaja velikih sila na međunarodnom nivou na trećoj strani.

U novom geopolitičkom kontekstu, Kosovo je postalo igrač u većem globalnom šahovskom meču. Sa Sjedinjenim Američkim Državama suočenim sa izazovima unutar i izvan svojih granica, uloga EU u rešavanju pitanja Kosova postaje još značajnija. Međutim postavlja se pitanje snage i kapaciteta Evropske unije da samostalno i dostojanstveno vodi nezavisnu politiku zasnovanu na sopstvenim a ne tuđim interesima. Ovo stoga što je u posljednje vrijeme a naročito poslije početka sukoba u Ukrajini, sve jasnije da glavne zemlje članice pa i sama EU više prate politički kurs Sjedinjenih Država i interese koje ta velika sila ima u Evropi, nego što prati sopstvene ciljeve i interese, i to

⁶ Dostupno preko: <https://www.americanpurpose.com/blog/fukuyama/preparing-for-defeat/> (Pristupljeno 30.4.2024).

⁷ Noam Čomski o ratu u Ukrajini: Kosovo, Irak i Libija su direktno uticali na sukob oko Ukrajine. Dostupno preko: <https://www.021.rs/story/Info/Region-i-svet/299952/Noam-Comski-o-ratu-u-Ukrajini-Kosovo-Irak-i-> (Pristupljeno 29.4.2024).

⁸ Noam Čomski, *Jugoslavija – mit, rat i raspad*, Samizdat B92, Beograd, 2018, str. 117.

uprkos tome što je vrlo brzo postalo jasno da se takva politika vraća kao bumerang gotovo svim zapadnoevropskim državama, u prvom redu na ekonomskom i energetsom planu, o čemu pored ostalog svjedoče ozbiljna inflacija, razne restrikcije te brojni protesti i štrajkovi širom zapadnoevropskih zemalja. To je međutim, posebno uočljivo i kad je riječ o principima i okolnostima u kojima djeluje NATO alijansa⁹.

Uz takve turbulentne promjene, generisane naročito poslije vojne invazije Ruske federacije na istočnu Ukrajinu u februaru 2022, tu, kako smo vidjeli, od ranije figuriše varijabla koja dominantno usložnjava geopolitičke prilike savremenog doba. Riječ je naravno o neprincipijelnosti u shvatanju i tumačenju osnovnih principa međunarodnog prava i prakse. Kosovska situacija izazvala je naime do tada nezamislive, arhitektonske promjene u toj oblasti. Nije mali broj autora koji smatraju da je relativno brzo priznanje kosovske nezavisnosti od strane takozvanog kolektivnog Zapada moglo da postavi predan za buduće situacije slične prirode. Drugi, opet, tvrde da bi priznanje Kosova moglo biti jedinstven slučaj i neprimjenjiv na druge slične situacije. Ovim problemom detaljnije se bavio Dragan Štavljanin u knjizi „Hladni mir – Kavkaz i Kosovo“¹⁰.

Kako god da postavimo stvari, jedno je nesumnjivo: bilo da se radi o afirmaciji politike priznavanja ili osporavanja nezavisnosti, geopolitički interesi i globalna politika igrali su, a i dalje igraju ključnu ulogu u odnosu na status sporne teritorije koja je do 2008. bila sastavni dio Republike Srbije, kao njena južna pokrajina. Nema sumnje dakle, da su princip državnog suvereniteta i teritorijalnog integriteta, kao bazičnapravila međunarodnog poretka u novije vrijeme postali podložni različitim tumačenjima u skladu sa političkim interesima velikih sila. Kosovska kriza je dakle, izazvala značajne promjene u shvatanju suvereniteta država, pokazujući da je taj princip podložan promjenama i reinterpretacijama u svjetlu složenih geopolitičkih, etničkih i međunarodnih odnosa, primarno determinisanih upravo interesima krupnih i uticajnih geopolitičkih faktora. Takođe se promjenjivim pokazao i odnos kolektivnog Zapada prema karakteru i ulozi Oslobođilačke vojske Kosova (OVK).

„U početku je većina zapadnoevropskih i američkih zvaničnika osuđivala napade OVK-a kao ‘terorističke akcije’.”¹¹ Kao što je poznato, obje strane na Kosovu su činile zločine, ali je OVK bila sklona da ih sprovodi i nad svojim sunarodnicima koji su iskazivali bilo kakvu vrstu lojalnosti prema SRJ¹². Terorističke akcije, nažalost, obilježile su kako period prije tako i onaj poslije

⁹ Peter Duignan, *NATO: its past, present, and future*, Stanford, Hoover Press, 2000.

¹⁰ Dragan Štavljanin, *Hladni mir – Kavkaz i Kosovo*, Beograd, Čigoja, 2009.

¹¹ *Po naredjenju – ratni zločini na Kosovu*, Human Rights Watch, 2001, str. 66.

¹² Isto, str. 564.

jednostranog proglašenja nezavisnosti, praktično sve do danas. Otome svjedoče brojni izvještaji međunarodnih organizacija i medija širom regiona (od pogroma nad Srbima 2004 pa sve do novijih sukoba i incidenta u Banjskoj 2023).

U novoformiranim geopolitičkim okolnostima, saradnja privremenih vlasti Kosova, Srbije i Evropske unije postala je tek jedna u nizu važnih tema. EU je imala ulogu posrednika u dijalogu između Beograda i Prištine, te je proces normalizacije odnosa postao uslov za dalji napredak u evropskim integracijama Srbije. Odnosi sa EU su takođe oblikovani i kroz prizmu regionalne stabilnosti, jer je Unija bila posvećena sprečavanju dalje eskalacije tenzija i podržavanju mirnog rešenja. Srbija je od 2001. definisala sopstveni put ka evropskim integracijama kao spoljno-politički prioritet, ne odričući se međutim saradnje sa svojim tradicionalnim prijateljskim zemljama, Ruskom Federacijom i Narodnom Republikom Kinom. Takva međunarodna politika Republike Srbije, iako povremeno opisivana kao sjedanje na više stolica, do daljnjeg predstavlja efikasan način očuvanja autonomnosti njene pozicije na planu međunarodnih odnosa. Isto tako, Srbija do sada nije pod pritiskom EU I SAD-a uvela sankcije Rusiji a sa druge strane, uprkos prijateljskim odnosima sa Rusijom, nije propustila priliku da, prvenstveno zbog principijelnih razloga podrži teritorijalni integritet Ukrajine. Ta principijelnost u spoljno-političkom kursu Srbije, međutim nije bila ni poštovana ni nagrađivana od strane međunarodnih aktera. Naprotiv, ni SAD sa svojim saveznicama sa jedne ni Ruska Federacija sa druge strane nisu prezale da u svojoj spoljnoj politici povremeno vuku poteze i koriste argumente koji su suprotstavljeni načelima UN Povelje i međunarodnim principima teritorijalnog integriteta i suverenosti država a koji osim toga direktno nanose štetu nacionalnim interesima Republike Srbije i to upravo na primjeru statusa Kosova.

SOCIJALNE IMPLIKACIJE KOSOVSKE KRIZE

Socijalne implikacije kosovske krize mogu se analizirati kroz prizmu postmodernog društva rizika, teorije koja sugerše da su društva modernog doba suočena s različitim rizicima koji utiču na sve sfere života. Ovdje ćemo, zbog ograničenja ovog rada, samo ovlaš i bez dublje elaboracije razmotriti neke od evidentnih socijalnih implikacija kosovske krize u kontekstu postmodernog društva rizika.

1. Raseljavanje i migracije. Kosovska kriza izazvala je veliki broj izbjeglica i interno raseljenih osoba. Taraseljavanja generisala su ozbiljne socijalne probleme, uključujući poteškoće u pronalaženju novog doma, integraciji u druge zajednice i traženju posla. U postmodernom društvu rizika, migracija je često povezana s nesigurnošću i nesigurnim okolnostima.

2. *Identitet i multikulturalizam.* Kosovska kriza potakla je razmišljanje o nacionalnom i etničkom identitetu. U postmodernom društvu, gdje se tradicionalni identiteti često razaraju, multikulturalizam postaje važan koncept. Različite etničke zajednice na Kosovu moraju se suočiti s pitanjima identiteta i suživota, što može biti izazovno u kontekstu postmodernih društava.

3. *Medijska i informaciona eksplozija.* Kosovska kriza dogodila se u vrijeme kada su mediji i informacije postali dostupni širom svijeta u realnom vremenu. Ovo može uticati na percepciju krize, širenje propagande i dezinformacija te na način na koji ljudi percipiraju rizike. Postmoderna svijet rizika često uključuje i rizik od manipulacije informacijama.

4. *Humanitarne i međunarodne intervencije.* Kosovska kriza izazvala je međunarodnu zajednicu da interveniše kako bi zaštitila ljudska prava i zaustavila sukobe. Ovakve intervencije imaju složene socijalne implikacije, uključujući pitanja suvereniteta, prava naroda i legitimnosti međunarodnih akcija u postmodernom svijetu rizika.

5. *Trauma i kolektivno pamćenje.* Sukobi i traume iz Kosovske krize ostavili su duboke ožiljke na stanovništvu. Kako postmoderna svijet rizika promoviše različite oblike terapije i podrške za osobe koje su prošle traumatična iskustva, ove implikacije se mogu bolje razumjeti kroz analizu procesa kolektivnog pamćenja i načina na koji društvo obrađuje traume.

6. *Promjena etničke structure.* Sukobi na Kosovu su doveli do promjene etničke strukture stanovništva. Mnogi pripadnici manjina napustili su Kosovo, dok su se etnički Albanci preselili iz drugih dijelova bivše Jugoslavije i iz drugih okolnih zemalja na Kosovo.

7. *Podjela teritorija.* Poslije konflikta, Kosovo se suočilo s podjelom teritorija sa specifičnim etničkim enklavama. Ovo je stvorilo izazove u oblasti upravljanja, pristupu resursima i stvaranju održive infrastrukture.

8. *Gubici ljudskih života.* Tokom NATO bombardovanja 1999. godine, potom i za vrijeme martovskog pogroma 2004. hiljade ljudi je izgubilo život. Tada je stradao veliki broj civila, uključujući žene i djecu.

9. *Traume i mentalno zdravlje.* Mnogi stanovnici Kosova pretrpjeli su traume zbog sukoba, bombardovanja i gubitka svojih bližnjih. Posttraumatski stresni poremećaj (PTSP) i druge mentalne zdravstvene probleme i danas doživljavaju mnogi ljudi u regiji.

10. *Ekonomski pad.* Ekonomski sektor na Kosovu pretrpio je velike gubitke tokom sukoba i bombardovanja. Gubitak radnih mjesta i smanjenje ekonomske aktivnosti doveli su do siromaštva i socijalne ranjivosti.

11. *Socijalna segregacija.* Podjela između etničkih zajednica ostaje prisutna, otežavajući integraciju i međuetničke odnose. Mnogi ljudi žive u etnički homogenim oblastima, što otežava miješanje stanovništva i saradnju.

12. *Obrazovanje i pristup socijalnim uslugama.* Obrazovanje je često segregirano, a učenici se obrazuju u različitim školama prema etničkom porijeklu.

Pristup socijalnim uslugama kao što su zdravstvo i socijalna zaštita može biti pa često i jeste neujednačen, što dovodi do nejednakosti.

13. *Podijeljene zajednice.* Etnički sukobi često dovode do dubokih podjela među zajednicama. Na Kosovu, pitanje etničkog identiteta i sukoba između Albanaca i Srba ostavlja tragove nepovjerenja i podjela unutar društva. To otežava proces pomirenja i izgradnje inkluzivnog društva.

14. *Kulturni i jezički identitet.* Kosovska kriza takođe postavlja pitanja kulturnog i jezičkog identiteta, posebno u vezi sa ulogom jezika i kulture u izgradnji etničkih identiteta. Očuvanje i promocija kulturnog nasljeđa postaju važni faktori u očuvanju identiteta u postkonfliktnim zajednicama.

15. *Migracija mozgova.* Konflikt i nesigurnost često podstiču migraciju, uključujući i „odlazak mozgova”, kada obrazovani i kvalifikovani pojedinci napuštaju regiju u potrazi za boljim uslovima života. To može imati dugoročne posljedice po ekonomski i društveni razvoj regiona.

16. *Reintegracija i pomirenje.* Proces reintegracije povratnika i pomirenja između etnički podijeljenih zajednica postaje izazovan socijalni proces u postkonfliktnim društvima. To uključuje izgradnju povjerenja i unaprjeđenje međuetničke tolerancije.

Sve navedene implikacije kosovske krize u svijetlu teorije postmodernog društva rizika pokazuju složenost i višeslojnost problema s kojima se suočava stanovništvo Kosova. Razumijevanje ovih implikacija može pomoći u boljem upravljanju krizom, oblikovanju politika i osmišljavanju intervencija usmjerenih na očuvanje mira i ljudskih prava u kontekstu postmodernih društava.

O tome kako političke odluke utiču na socijalne promjene i obrnuto, jasno je već i samim uvidom u određena demografska kretanja na teritoriji Kosovatokom posljednjih decenija. Napominjemo da su sljedeći podaci preuzeti sa sajta Agencije za statistiku samoproglašenog Kosova¹³. Godine 2011. na Kosovu je bilo zabilježeno 34 praznih naselja u kojima su ranije živjeli kosovski Albanci. Samo 10 godina kasnije, 2021. taj broj se popeo na 416 naselja. Nadalje, 2008. na Kosovu je registrovano 32.890 novorođene albanske djece, a deceniju nakon toga, 2018. godine 21.498. Taj parametar koji ukazuje na više nego ozbiljnu depopulacionu tendenciju, sam po sebi govori o tome koliko su socijalne posljedice kosovske krize bile razorne u odnosu na cjelokupno stanovništvo regije. Kosovski Albanci gubitkom biološke supstance izgubili su mnogo više od pukog broja stanovnika a treba naglasiti da takva tendencija i dalje postoji. U navedenom periodu srpsko stanovništvo na Kosovu nije imalo toliko izraženi pad u pogledu brojnosti jer je taj proces kulminirao tokom XX vijeka, pa je početkom narednog došlo samo do njegove finalizacije. Prema najsvježijim podacima broj kosovskih Albanaca na Kosovu danas ne prelazi 750.000 dok je Srba tek nešto malo manje od 100.000, što su brojke

¹³ Dostupno preko: <https://ask.rks-gov.net/> (Pristupljeno 13.2.2024).

značajno manje od onih kojima je ranije operisano. U vezi sa demografskim kretanjima u regiji, 2019. zabilježen je pad kod broja novorođene albanske djece u odnosu na 2008. za čitavih 37% za 11 godina. Poređenja radi, za isti period, dakle u periodu od 2008. do 2019. u Republici Srpskoj taj pad iznosi 4%, a u Republici Srbiji 7%.

„Značajan procenat radne snage na Kosovu je zaposlen u neformalnom sektoru, koji nije regulisan zakonima o radu. Ova vrsta zaposlenja je često povezana sa niskim platama, bez sigurnosti radnog mesta i ograničenim pristupom socijalnoj zaštiti. Značajan broj radnika na Kosovu nije obuhvaćen šemama socijalne zaštite, kao što su penzije, zdravstveno osiguranje i naknade za nezaposlene. Ovaj nedostatak socijalne zaštite čini radnike ranjivijim na ekonomske šokove i siromaštvo”.¹⁴ Za tako loš položaj radnika na Kosovu uzroke treba tražiti među više faktora, od kojih su posebno značajni ekonomski izazovi, politička nestabilnost i nedostatak adekvatne infrastrukture. Osnovna zanimanja na Kosovu su u oblasti trgovine i uslužne djelatnosti, zatim u sektoru građevinarstva, poljoprivrede. Ipak, nezaposlenost je dosta visoka, a naročito među mladima. Niske zarade, loši uslovi rad ai nedostatak sigurnosti na radnom mjestu su veoma česta pojava. Socijalna zaštita na Kosovu takođe predstavlja ozbiljan izazov, u prvom redu zbog slabih resursa i infrastrukture za pružanje adekvatne podrške nezaposlenima, siromašnima, starima i drugima ugroženim kategorijama stanovništva.

„Izveštaj Evropske komisije naglašava da je minimalna plata na Kosovu povećana prvi put od 2011. u junu 2022. SK je u prvom čitanju usvojila povećanje minimalne zarade na 264 evra (sa 170evra). S druge strane, šema socijalne pomoći i zaštita lica u nepovoljnom položaju ostaje prilično neefikasna. Kao što stoji u izveštaju Evropske komisije, većina budžeta rezervisanog za socijalno osiguranje se troši na starosne i boračke penzije uz ograničene finansijske beneficije za druge grupe. Međutim, 2021. godine je došlo do smanjenja ukupne stope nezaposlenosti na 20,7% u poređenju sa 25,9% nezaposlenosti 2020. godine. Prema ASK-u, 2021. godine udeo nezaposlenih u ukupnoj stopi nezaposlenosti je u nesrazmernoj raspodeli između muškaraca (19 %) i žena (25%).”¹⁵

O stanju u zdravstvu na teritoriji Kosova, koje ne odskaje u odnosu na ostale oblasti sistema, najbolje govore parametri koji se odnose na trend odliva mozgova. I ovdje politička nestabilnost dodatno otežava razvoj efikasnih politika socijalne zaštite i programa podrške zdravstvenim radnicima. „Lekarska komora Kosova je 2022. izvestila da je 674 lekara napustilo Kosovo

¹⁴ Izveštaj civilnog društva o ljudskim pravima na Kosovu u 2022. Dostupno preko: <https://kli-ks.org/wp-content/uploads/2023/06/Report-SRB-FINAL.pdf>, str. 32.

¹⁵ Izveštaj civilnog društva o ljudskim pravima na Kosovu u 2022. Dostupno preko: <https://kli-ks.org/wp-content/uploads/2023/06/Report-SRB-FINAL.pdf>, str. 33.

od 2018. Samo u 2022. godini 191 lekar koji su radili u javnim institucijama na Kosovu je emigrirao u zemlje Zapadne Evrope. Ukupan budžet za zdravstvo je smanjen za 14,6 odsto u odnosu na 2021. prema izveštaju komisije EU, dok je ciljani budžet za kliničke i bolničke usluge povećan za 10 odsto”.¹⁶

Situacija u gotovo svim oblastima života i rada na prostoru kosovske regije ne mijenja se već decenijama. Specijalni izaslanik generalnog sekretara Ujedinjenih nacija za Kosovo, Kai Eide u izvještaju krajem 2005. naglašava brojne slabosti kosovskog društva, a posebno organizovani kriminal i korupciju koji predstavljaju najveću prijetnju stabilnosti Kosova i održivosti njegovih institucija. Štavljanin, pozivajući se na Eidea, ističe da je poštovanje prava svojine jedan od najhitnijih izazova u cilju obezbjeđivanja istinski višenacionalnog društva. Isti problemi na snazi su i danas, dvadeset godina kasnije.

„U ovom trenutku, pravo svojine se ne poštuje niti je osigurano. Veliki broj poljoprivrednih i komercijalnih dobara je ilegalno zaposednuto. To je ozbiljna prepreka za povratak (izbeglih Srba) i održiv život. Sveukupno, proces povratka je zaustavljen. Opšta atmosfera u mnogim mestima nije pogodna za povratak. Na višenacionalnost se ne gleda kao na cilj. Mada je teško utvrditi tačne podatke, opšti je utisak da više Srba napušta Kosovo, nego što se vraća.”¹⁷ „Od tada”, dodaje Štavljanin „situacija, kad je reč o položaju srpske zajednice, nije značajnije poboljšana. Prema izveštaju Međunarodne grupe za zaštitu prava manjina, ne samo da se izbegli Srbi i ostale manjine ne vraćaju na Kosovo, već ga i dalje napuštaju jer su izloženi šikaniranju i diskriminaciji. U izveštaju te britanske organizacije navodi se da je proglašenje nezavisnosti Kosova stvorilo u međunarodnoj zajednici vakuum kada je u pitanju zaštita prava manjina, što je pogoršalo situaciju malih etničkih zajednica i primoralo mnoge njihove pripadnike da zauvek napuste svoje domove”¹⁸.

Navedeno svakako ne predstavlja uspjeh međunarodne zajednice, posebno ne ako imamo u vidu da su zapadne zemlje kao jedan od razloga za nezavisnost Kosova upravo potencirale važnost formiranja multinacionalnog društva. „Nigde drugde ne postoji toliki broj ‘etnički čistih’ gradova i sela kao što je to slučaj u ovoj maloj pokrajini. Nigde ne postoji toliki strah među pripadnicima manjinskih zajednica od uznemiravanja samo zbog svoje etničke pripadnosti. A sasvim je verovatno da nigde u Evropi ne postoji toliki rizik od mogućeg etničkog čišćenja u bliskoj budućnosti, ili čak opasnost od genocida.”¹⁹

¹⁶ Isto, str. 40.

¹⁷ Dragan Štavljanin, Kosovo – presedan ili jedinstven slučaj?, Radio Slobodna Evropa. Dostupno preko: https://www.slobodnaevropa.org/a/hladni_mir_kosovo_presedan_ili_jedinstven_slucaj/1880528.html, (Pristupljeno 14.2.2024).

¹⁸ Klajv Boldvin, *Manjinska prava na Kosovu pod međunarodnom upravom*, MRG International, Landon, 2006, str. 5.

¹⁹ Isto.

Svi proklamovani ciljevi koji bi trebalo da vode razrešenju kosovske krize, mirnom suživotu i stabilizaciji prilika na prostoru Kosova ali i regionalnoj stabilnosti ne idu u korak sa onim što se dešava na terenu. Naprotiv, društvena dinamika i apsolutni izostanak bilo kakvih formi suživota sprječavaju da se takvi ciljevi postignu, održavajući status quo.

ZAKLJUČAK

U svedenoj formi i u skladu sa ostavljenim okvirima za potrebe ovog rada, nastojali smo da ukratko a ponegdje i u naznakama, razmotrimo pojedine aspekte kosovske krize u svjetlu teorije postmodernog društva rizika. Pokazalo se da su političke i socijalne implikacije kosovske krizeevidentne, brojne i lako uočljive u svim oblastima društvenog života na području Kosova, kao i da su snažno i višestruko isprepletane. Stoga su obje hipoteze koje smo testirali u radu potvrđene, zbog čega se bez ikakve sumnje može ustvrditi da je društvo na Kosovu moguće podvesti pod pojam postmodernog društva rizika, kako ga je definisao Ulrich Bek.

Štaviše, dublja analiza kosovske krize vodi nas dalje do onog tipa društva rizika koji se i spolja i iznutra rastače do granica same erozije društva kao cjeline. Stoga se nameće pitanje da li je društvo na Kosovu već stiglo do onog efekta bumeranga o kojem Bek govori kada kaže da taj efekat zapravo ne postoji jer kada do njega dođe ništa više ne postoji. Kosovsko društvo je uz pomoć aktera spolja, do te mjere ugrozilo ne samo temelje i principe međunarodnog prava već i sopstveni opstanak da je krajnje upitan i neizvjestan njegov oporavak i rekonstrukcija. Ovo je očigledno kada se uzme u obzir da na istoj teritoriji u mnogo aspekata odvojeno egzistiraju najmanje tri etnička korpusa (Kosovski Albanci, Srbi i ostale manjinske zajednice). Njihova povremena interakcija je više plod prisile i obaveza nego što je rezultat dobre volje za koegzistencijom koja bi bila partnerska i miroljubiva i nema tendenciju da u skoroj budućnosti to postane a upravo to je bazična pretpostavka bilo kog ljudskog društva kao žive i funkcionalne cjeline.

Kosovska kriza na početku XXI vijeka, kako smo u radu ukazali, kroz brojne i međusobno isprepletane političke i socijalne implikacije, reflektuje složenost geopolitičkih odnosa u savremenom svijetu. Nestabilnost na Balkanu, rivalstvo između velikih sila, i promjene u globalnom poretku definišu okvir za iznalaženje rješene pitanja. Bez obzira na ishod, kosovska kriza ostaje izuzetno važan pa čak i nezaobilazan činilac u razumijevanju i tumačenju izmijenjenih geopolitičkih odnosa savremenog doba koji su upravo zbog dešavanja oko Kosova deformisani do neprepoznatljivosti i njihova budućnost je stoga krajnje neizvjesna.

BIBLIOGRAFIJA

1. Bek, Urlih, *Rizično društvo*, Filip Višnjić, Beograd, 2001.
2. Boldvin, Klajn, *Manjinska prava na Kosovu pod međunarodnom upravom*, MRG International, Landon, 2006.
3. Čomski, Noam, *Jugoslavija – mit, rat i raspad*, Samizdat B92, Beograd, 2018.
4. Duignan, Peter, *NATO: its past, present, and future*, Stanford, Hoover Press, 2000.
5. Hantington, Semjuel, *Sukob civilizacija*, CID, Podgorica, 2000.
6. Kaldor, Meri, *Novi i stari ratovi, organizovano nasilje u globalizovanoj eri*, Beogradski krug, Beograd, 2001.
7. Malcolm, Noel, *Kosovo – a short history*, New York University Press, New York, 1998.
8. Štavljanin, Dragan, *Hladni mir – Kavkaz i Kosovo*, Beograd, Čigoja, 2009.
9. *Po naređenju – ratni zločini na Kosovu*, Human Rights Watch, 2001. Dostupno preko: <https://ask.rks-gov.net/> (Pristupljeno 13.2.2024).
10. Štavljanin, Dragan, Kosovo – predsedan ili jedinstven slučaj?, *Radio Slobodna Evropa*. Dostupno preko: https://www.slobodnaevropa.org/a/hladni_mir_kosovo-presedan_ili_jedinstven_slucaj/1880528.html (Pristupljeno 14.2.2024).
11. Noam Čomski o ratu u Ukrajini: Kosovo, Irak i Libija su direktno uticali na sukob oko Ukrajine. Dostupno preko: <https://www.021.rs/story/Info/Region-i-svet/299952/Noam-Comski-o-ratu-u-Ukrajini-Kosovo-Irak-i-> (Pristupljeno 29.4.2024).
12. Izveštaj civilnog društva o ljudskim pravima na Kosovu u 2022. Dostupno preko: (<https://kli-ks.org/wp-content/uploads/2023/06/Report-SRB-FINAL.pdf>) (Pristupljeno 12.2.2024).

Božidar Denda

University of Montenegro – Faculty of
Political Sciences, Podgorica

POLITICAL AND SOCIAL IMPLICATIONS OF THE KOSOVO CRISIS IN THE LIGHT OF THE POSTMODERN RISK SOCIETY

Abstract

This paper tries to approach certain aspects of the origin and development of the political and social implications of the Kosovo crisis through the prism of the postmodern risk society. The paper also deals with the interaction and intertwining of the influence of global geopolitical processes and local

political and social factors that make the Kosovo crisis very complex in the political, security, economic and social levels. The community in Kosovo is an illustrative example of societies that appear as a direct and first visible consequence of the process of globalization and modernization, and it is the subject of analysis. Ulrich Beck's concept of risk society was taken as the theoretical basis, and the method of content analysis, comparative and hermeneutic, will be applied. The results of the study indicate the unequivocal existence of political and social implications of the crisis in Kosovo, based on which the hypothesis that Kosovo society can be seen as a postmodern risk society, exactly as defined by Ulrich Beck, is confirmed.

Keywords:

Kosovo crisis, risky society, globalization, political and social implications.